

М. Антонович

ВІРШ Т. ШЕВЧЕНКА «МІЙ БОЖЕ МИЛИЙ...»

(У 125-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка)

Чверть століття тому ми подали статтю під таким самим заголовком.¹ Здавалося б немає потреби повертатися до цієї теми, тим більше, що вірш, чи може уривок вірша, у багатій спадщині Шевченка, не відіграє центральної ролі, а наш тодішній висновок в загальних рисах правильний. Однак, за останніх 25 років появилось декілька нових розвідок, які прямо чи посередньо кидають нове світло на цей вірш і дають змогу його краще зрозуміти й точніше визначити дату його написання.

Вірш вперше надрукував Федір Вовк у «Кобзарі» 1878 р., якого він підготував до друку з І. Ляхоцьким,² а видав М. Драгоманов.³ Текст вірша такий:

Мій Боже милий, знову лихо!..
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани.
Аж гульк!.. Ізнову потекла
Мужицька кров! Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак
Гризуться знову

Вірш цей викликав, а подекуди й тепер викликає різні питання, на які шевченкознавці не знайшли задовільних відповідей. Це відноситься також до спроби інтерпретації Ю. Івакіна в його двотомній праці Коментар до «Кобзаря» Шевченка.⁴

¹ М. Антонович, Вірш Шевченка «Мій Боже милий...». *Шевченко*, річник 8-9. Нью-Йорк, УВАН, 1961, стор. 17—22.

² *Le Kobzar par Taras Chevchenko. Кобзарь Тараса Шевченка*. Частина перша. Женева, Печатня «Громади», 1878, стор. XXI+23 — 126+II. Вірш «Мій Боже милий...» одинадцятий на стор. 79. У десятитомнику, т. II, Поезії 1847—1861. Друге доповнене і виправлене видання. Київ, АН УРСР 1953 помилково подано стор. 279.

³ В. Дорошенко, *Женевські видання Шевченкових поезій*. Львів-Краків, Українська книгознавча бібліотека, ч. 4, 1942, 20 стор. На стор. 3-5 обговорено це видання.

⁴ Ю. О. Івакін, *Коментар до «Кобзаря» Шевченка*. Поезії 1847—1861 р. Київ, Наукова думка, 1968, стор. 268-272.

У першу чергу треба сказати декілька слів про хронологію вірша, оскільки його надруковано без дати, якої очевидно, не було і в оригіналі. У шевченкознавстві існує на цю тему дві думки: одні зв'язують його із спалахом Кримської війни і через те датують 1853—54 роком, а інші, які бачили, що зміст вірша протирічить такому датуванню, відносять його до 1859 року, маючи на увазі австро-італо-французьку війну (квітень-липень 1859 р.).

До першої групи можна зарахувати С. Єфремова і М. Новицького,⁵ С. Шаблювського,⁶ редакторів десятитомника,⁷ П. Зайцева,⁸ П. Богацького і В. Дорошенка,⁹ Д. Дорошенка і С. Сірополка,¹⁰ Л. Білецького¹¹ та багатьох інших. До другої О. Огоновського,¹² Ю. Романчука,¹³ Л. Хінкулова,¹⁴ Ю. Івакіна¹⁵ та інших. За принципом «І Богові свічка. і чортові огарок» пішли редактори шеститомного видання, поставивши під віршом дату 1853—1859.¹⁶ За ними цю дату подають сливе всі дальші видання «Кобзаря» в радянській Україні.

Окремо стоять Б. Лепкий і В. Сімович, які майже одночасно видавали твори Шевченка — Лепкий 1919—1920,¹⁷ а Сімович 1921 року.¹⁸ Б. Лепкий правильно зауважив, що «вірш написаний тоді, як робилися приготування до визволення селян з кріпацтва»,¹⁹ а В. Сімович висло-

⁵ Тарас Шевченко, *Поезії*, Київ, Книгоспілка, 1927, т. II, стор. 419, 468.

⁶ С. С. Шаблювський, *Пролетарська революція і Шевченко*, 1932, стор. 118. Цитує на підставі Ю. Івакіна (прим. 4, стор. 270).

⁷ Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів в десяти томах*. Том другий. Поезії 1847—1861. Друге доповнене і виправлене видання. Київ, АН УРСР, 1953, стор. 243, 542.

⁸ Тарас Шевченко, *Повне видання творів*. Том IV. Український Науковий Інститут. Варшава—Львів 1937, стор. 240, 335.

⁹ Тарас Шевченко, *Поезія*. Прага, Літературна Бібліотека «ЮТ», ч. 6, 1944 стор. 304. Щоправда після друку нашої розвідки В. Дорошенко прийняв нашу концепцію.

¹⁰ Тарас Шевченко, *Кобзарь*. 1840—1940. Прага (Д. Дорошенко при співпраці д-ра С. Сірополка) стор. 294.

¹¹ Тарас Шевченко, *Кобзар*. Том четвертий. Вінніпег, УВАН у Канаді, 1954, стор. 499.

¹² *Кобзарь Тараса Шевченка*. Частина друга. У Львові, Товариство ім. Шевченка, 1893, стор. 225.

¹³ *Твори Тараса Шевченка*. Том II. Третє виданє. У Львові, «Просвіта», 1912, стор. 496.

¹⁴ Л. Хінкулов, *Тарас Шевченко і його сучасники*. Київ 1962, ДЛВУ, стор. 251.

¹⁵ Ю. О. Івакін, Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847—1861. Київ, Наукова думка, 1968, стор. 268—272.

¹⁶ Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів у шести томах*. АН УРСР. Том другий Поезії 1847—1861. Київ 1963, стор. 266, 544.

¹⁷ *Повне видання творів Тараса Шевченка*. т. 1—5. Київ—Ляйпціг, Українська накладня Коломия, 1919—1920.

¹⁸ *Кобзарь*. Народне видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича. Українське видавництво в Катеринославі. Заходами Євг. Вирового. Катеринослав—Кам'янець—Ляйпціг 1921.

¹⁹ Цитований твір. Прим. 17 т. III, Київ—Ляйпціг 1920, стор. 285.

вив думку, що «може цей вірш відноситься і до мужицьких бунтів, що їх присмирював царський уряд тоді, як готував знесення кріпацтва».²⁰ На жаль, проникливої думки Сімовича ніхто далі не підхопив і вона лишилася непомічною.

С. Смаль-Стоцький на своїх викладах у Празі²² часто нарікав на те, що Шевченка мало знають, а ще менше розуміють і вбачав причину цього в поверховному, неуважному читанні його творів. Ці його міркування мимоволі приходять на думку, коли спостерігаємо як уперто шевченкознавці пов'язують вірш «Мій Боже милий...» з якоюсь війною. Але ж Шевченко в цьому вірші *не говорить про війну, а про ЛИХО*. Щоправда далі в вірші мова про те, що потекла кров, тільки поет не пише про солдатську кров, а про мужицьку! Але шевченкознавці раз захопившись безпідставною ідеєю, що тут мова про війну сперечаються чи це кримська, чи франко-італійсько-австрійська війна, в якій тече «*мужицька кров*». А тим часом у *Журнали Шевченко* пише про подію, яка викликала його експромпт.

22 січня (очевидно ст. ст.) 1858 року Шевченко записує у свій журнал: «Переїздом із Петербургу до Вятки на службу відвідав мене сьогодні Яків Лазаревський. Він — недавно з України. Розповів про багато нових паскудств у моєму рідному краю та zarazом і про сумне катеринославське повстання 1856 року...»²³ Далі ми постараємося показати, чому ми уважаємо, що саме «Мій Боже милий» являється реакцією Шевченка на цю розповідь Лазаревського.

Спершу спостереження дає словника Шевченка. «Маслак» у поета зустрічається лише двічі.²⁴ Вперше в поемі «Неофіти» датованій 8 грудня 1857 року, а другий раз у нами обговорюваному вірші. При такому рідкому вживанні незвичного для Шевченка слова, можна припускати, що й вірш «Мій Боже милий» найприродніше датувати у той же час, тим більше, що обидва рази самий образ «гризню за маслак» Т. Шевченко підсвідомо чи свідомо позичив у сучасного французького поета Огюста Барб'є (1805—1882). Цей зв'язок дуже важливий також тому, що він дає нам змогу вияснити єдине спірне місце в поезії Шевченка — «кати вінчанні». Як відомо, вінчати вживалося

²⁰ Цит. твір (прим. 18), стор. 430.

²¹ Це торкається також нашої статті написаної 25 років тому. «Кобзар» видання В. Сімовича має багато помилок, але й дуже багато правильних помічень.

²² Лебединою піснею С. Смаль-Стоцького були його виклади в літньому семестрі 1937 року в Українському Вільному Університеті в Празі «Шевченкові твори». У зимовому семестрі 1937—38 він заповів курс: «Стефаникові твори», але з уваги на свою недугу вже не викладав.

²³ Повне видання творів Тараса Шевченка (Варшавське видання — цитуємо за перевиданням Миколи Денисюка) т. IX Журнал (Щоденні записки, Чікаго 1960), стор. 193-194.

²⁴ *Словник мови Шевченка*. Том I. Київ, АН УРСР, 1964, стор. 395.

«... Кати вінчанні
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову»

Очевидно, тут «кати вінчанні» — це не короновані особи, а «собаки-королі», після смерти дикого кабана (уосіблення королівської влади Люї XVI), як було в «Собачому пирі». Ця поезія була *mutatis mutandis* актуальна в атмосфері, що панувала в Росії після смерти Миколи Першого (Шевченко називав його «Тормозом» з різними епітетами), чи, принаймні, нагадувала деякі місця з поезії Барб'є.

Лишається ще пояснити 2—4 рядки поезії «Мій Боже милий...» Цього ми не могли зробити 25 років тому, бо нам бракувало розвідки. Яку декілька років після написання першої версії нашої статті подар кийвський шевченкознавець Леонід Стеценко на 16-ій науковій шевченківській конференції, що відбулася 9—10 березня 1967 року в Запоріжжі.³⁰

Стеценко зібрав цікавий матеріал про вірнопіддані позиції Михайла Семеновича Щепкіна у першій половині 1850-их років, коли старий Щепкін навіть їздив у Лондон переконувати Герцена перестати друкувати речі, які дратують царя і уряд.³¹ Далі Л. Стеценко згадує на базі споминів актора П. Каратигіна, що ще 1855 р. «Щепкін облюбував для свого бенефісу п'єсу П. Григор'єва «За веру, царя и отечество», в якій всіляко вихвалялась діяльність Миколи І. «Талановитий актор... тепер із задоволенням відвідував родини вельмож, приймав пропозиції аристократичної знаті виступити з читанням творів Гоголя чи інших письменників у дворянських палацах і салонах».³²

Це приводить Л. Стеценка до припущення, «що Шевченко був особливо задоволений Щепкіном не тільки як мистцем, але й як людиною, як громадянином», а це ніби «дає нам всі підстави думати, що йому (Шевченкові, — М. А.) пощастило переконати великого актора у своїй правді, викликати в нього співчуття до своїх політичних поглядів... до діяльності Герцена».³³

З цією думкою важко погодитися. По-перше Л. Стеценко недоцінює змін, які захопили передових людей у тодішній Росії після смерті Миколи І. Часом навіть не протягом років, а місяців чи навіть тижнів із найвірнопідданіших цареславців виходили вільнодумці чи ліберали як Щепкін, революціонери в роді полк. Красовського тощо. Нам трудно сказати, коли саме Михайло Семенович Щепкін «змінив свої віхи», але напевно, коли він домовлявся з Шевченком щодо побачення наприкінці 1857 року і врешті запропонував, що сам їздить до Нижнього Новгороду, де Шевченко чекав дозволу на в'їзд у столицю, то це вже не був той Щепкін, якому Шевченко писав 13 грудня 1844 року: «Ти вже серце запечатав. А я ще боюся...» і напевно

³⁰ Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції. Київ, АН УРСР, 1969, стор. 115-133.

³¹ там таки, стор. 124 і далі.

³² там таки, стор. 126.

³³ там таки, стор. 129.

до революції 1917 року також у значенні «класти на голову вінець на знак надання високої влади (царської, королівської тощо)».²⁵ Основне значення слова «прикрашати щонебудь вінком».²⁶

Що Шевченко вжив саме тут вираз «кати вінчанні» у дещо інакшому значенні, можемо переконалися на підставі його «Журнала». 2 вересня 1857 року Шевченко записав: «... я запропонував О. О. Сапожникову прочитати «Собачий пир» (із Барб'є) Бенедиктова, і він помистецькому його прочитав».²⁷ Пізніше 16—17 вересня він цілий цей довгий переклад В. Бенедиктова переписує у свій «Журнал» — настільки він йому сподобався.²⁸ Вірш подає опис-інтерпретацію французької революції та її наслідків. У останній частині порівнює Барб'є ситуацію з ловами на дикого кабана. Кабана убито й згряя собак кидается на нього:

Борзые, гончие, лягавые, бульдоги:
 «Пойдем!» — и все пошли:
 «Нет вепря короля! Возвеселитесь, боги!
 Собаки — короли!..
 Пойдем!» И начали из всей собачьей злости
 Трудиться что есть сил;
 Тот пес щетины клоц, а тот кровавой кости
 Обгрызок ухватил,
 И рад бежать домой, вертя хвостом мохнатым,
 Чадолюбивый пес
 Ревнивой суке в дар и в корм своим щенятам
 Хоть что-нибудь принес.
 И бросив из своей окровавленной пасти
 Добычу, говорит:
 «Вот, ешьте! эта кость — урывок царской власти!
 Пируйте: вепрь убит!»²⁹ (підкреслення М. А.)

Під сильним враженням цього вірша Шевченко у Нижньому Новгороді в грудні цього ж 1857 року використав цю картину в поемі «Неофіти» очікуючи М. С. Щепкіна до себе в гості:

«Гриземся, мов собаки
 За маслак смердячий...»

і в обговорюваному вірші «Мій Боже милий...»:

²⁵ Словник української мови. Том перший А—В. Київ, АН УРСР, 1970, стор. 678.

Приклад взято з «Марії» Шевченка:

«А потім ченці одягли
 Тебе в порфіру. І вінчали,
 Як ту царицю...»

Однак це лише одне з п'яти можливих значень.

²⁶ там таки.

²⁷ Повне видання творів Тараса Шевченка, т. IX Чикаго, Вид. М. Денисюка 1960, стор. 124.

²⁸ цит. твір, стор. 137-142.

²⁹ там таки, стор. 141-142.

не той, що в 1853 році переконавав Герцена перестати дратувати уряд чи в 1855 р. грав у пієсі «За веру, царя и отечество».

Це був інший Щепкін, оновлений, передовий діяч у громадському русі і ми не помилимося, коли скажемо, що в даному разі Щепкін був той, хто давав, а Шевченко повними легенями і палким серцем сприймав цікаві інформації свого старого друга. Дані ці подає непрямо і сам Л. Стеценко, коли цитує з листа Щепкіна до Шевченка від 27 листопада 1857 р. такі слова: «Не приехать ли мне в Нижний? И это не для того только, чтобы повидаться, а поговорить бы о многом нужно, может быть моя старая голова навела бы и твою на добрую мысль; а для того, чтобы только повидаться, нам делать такие расходы жирно».³⁴

Уже з цієї цитати можна переконатися, що активність в даному разі була по стороні Щепкіна, що він хотів навести Шевченка «на добру думку». Звичайно, Шевченко не лишився боржником, адже він дав Щепкіну поему «Неофіти», в якій змалював дуже вдало й гостро відносини в Росії за Миколи І. Короткі, але які ж захоплюючи записи Шевченка в «Журналі» про перебування Щепкіна в Нижньому Новгороді доводять, що з'їхалися *однодумці*, які обмінялися інформаціями і поглядами, і які, хоч, може, і не сходилися в усіх дрібницях, але в основному йшли в одному напрямку.

Що це був уже новий Щепкін, який побував у Нижньому Новгороді від 24, а власне кажучи 25, оскільки він приїхав о третій годині ночі, аж до 29 грудня, коли опівночі повернувся в Москву, можна бачити також із вірша, якого із слів Щепкіна записав Олейников, а з його записки переписав Шевченко в свій «Журнал» 1 січня 1858 р. Про те, що Щепкін виступав не лише критиком Миколи І, але й Олександра ІІ, чи, принаймні схвалював цю критику, свідчать останні чотири рядки цього вірша:

«Зачем раскапывать загложшее дермо?
И неказнить воров, не предавать их страху?
Не лучше ль облегчить народное ярмо,
Да вычистить велегь помойную-то яму.»³⁵

У другій строфі говориться про вину впертого хазяїна Олександра ІІ, який наказав розкопати яму з помями, але вичистити її «не велить».

Л. Стеценко правильно каже, що «на превеликий жаль, Шевченко і Щепкін і на цей раз залишилися вірними собі і ніколи детально не розповідали про цю пам'ятну для обох зустріч»³⁶ і далі: «Саме тому ми не знаємо ні змісту, ні характеру їхніх бесід».³⁷ Звичайно, ми не

³⁴ там таки, стор. 123. (Підкреслення частково Л. Стеценка, а частково — мої, М. А.).

³⁵ Повне видання творів Тараса Шевченка. т. ІХ. Чикаго 1960, стор. 187.

³⁶ Л. Стеценко, цит. праця стор. 129.

³⁷ там таки.

помилимося, коли висловимо думку, що важливу, якщо не основну тему бесід творили заходи скеровані на скасування кріпацтва. І Щепкін, і Шевченко обоє були колись кріпаками й ця рана в них вічно ятрилася. У цьому відношенні Шевченко міг довідатися багате нового від Щепкіна, який у Москві був у курсі справ різних заходів скерованих на скасування кріпацтва.

Пародія на Щепкіна, яку наприкінці своєї статті подає Л. Стеценко, так само як і повідомлення таємних властей з січня 1858 р. про неблагонадійність Щепкіна фіксують заданені речі. Поліційні власті, як відомо, з запізненням довідуються про «неблагонадійні висловлювання», а бюрократична машина їх схоплює ще пізніше. Пародія Євдокії Ростопчиної з травня 1858 р. має цікаві аспекти, які також вказують на те, що зміна поглядів Щепкіна не відбулася під впливом Шевченка, хоч могла під його впливом загостритись.³⁸ Ось цікаві рядки з цього вірша:

«Шут не шут, а в этом роде
Громче всех кричит старик...
(О хохлацкой в нем породе
Нам донес его язык!) ...³⁹
Был в чести; но вдруг природу
Извратит он нужным счел,
Проповедовать свободу
И гуманность он пошел...
Подражая демократам,
На властей, на бар гремит...»

Але, як сказано, немає підстав думати, що Шевченко напутив Щепкіна. Напевно Щепкін уже раніше «захворів» на вільнодумство. Отже, хоч в основному ми не погоджуємося з Л. Стеценком, але його стаття допомогла нам з'ясувати вірш «Мій Боже милий...» і подати його інтерпретацію.

І так Шевченко під свіжим враженням вісток, які привіз йому з України Яків Лазаревський вигукує в розпучі: «Мій Боже милий, знову лихо!..» Далі на думку приходять розмови з Щепкіном, від якого він довідався про заходи визволення кріпаків:

«Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани».

Звичайно, що про ці речі Шевченко говорив не з одним Щепкіном, а все ж таки розмова з ним була найпалкіша й лишала найбільше вражіння, а тому ми певні, що саме цю зустріч мав на увазі Шевчен-

³⁸ там таки, стор. 128. Міркування про «Неофітів».

³⁹ Д. Антонович, *Триста років українського театру 1619—1919*, Прага 1926, стор. 74, писав про Щепкіна: «А сцена московська навіть мовою zostавалася для нього завжди чужою. Ніколи Щепкін не міг подужати московської вимови, і завжди в його вимові чувся українець».

ко, коли писав цитовані рядки. Після цієї вставки поет вертається до катеринославського повстання,⁴⁰ про яке йому щойно розповів Яків Лазаревський: «Потекла мужицька кров...». Замість того, щоб визволити кріпаків:

«Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак
Гризуться знову»

У цих словах можна добачити різні непорозуміння і розходження думками, що існували між різними чинниками, від яких залежало звільнення селян. Про це Шевченка інформував Щепкін. Як відомо, Шевченкові довелося ще три роки чекати на звільнення селян (19 лютого 1861). Протягом цього часу відбувалася ще не одна гризня «катів вінчанних» за маслак — в даному разі за визволення селян, а також за збереження прав дворян-панів.

Темпераментна насиченість вірша від жалю над втратою життя стількох селян, через ліричну м'якість спокою, з яким заходилися над питанням визволення кріпаків, до нового ступнювання теми — пролиття крові, а в той час ідуть непотрібні сварки (гризня) за дургорядні речі — всі ці моменти вказують на те, що Шевченко мусів цього вірша написати під свіжим враженням почутого від Якова Лазаревського.

25 років тому ми загально датували вірш кінцем січня 1858 р. Тепер і на цю тему можна висловитися точніше, зокрема з уваги на те, що існує декілька праць про творчий процес Шевченка.⁴¹ Ми візьмемо, як найпереконливішу працю В. Бородіна, яку він зачитав на 24-ій науковій шевченківській конференції, що відбулася 12—14 березня 1979 р. в Вінниці. Працю опубліковано двічі — раз у скороченому вигляді в *Збірнику праць двадцять четвертої наукової шевченківської конференції*,⁴² а вдруге у поширеному й наново проредагованому вигляді в праці *Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка*.⁴³

Оскільки ми бачимо, що вірш «Мій Боже милий...» постав, як це називає В. Бородин «у стані емоційного збудження»,⁴⁴ то доцільно буде пошукати подібних випадків у творчій спадщині поета. Бородин

⁴⁰ Праця Д. Пойди, «Крестьянское движение в Екатеринославской губернии накануне крестьянской реформы 1861 года» в *Научных записках Днепропетровского университета*. т. 40, 1951 лишилася нам недоступною. Мабуть і на Україні вона мало відома, бо, напр. Г. И. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 50—60-е годы XIX века*. Київ 1981 р. про неї не згадує, як не згадує і катеринославського повстання.

⁴¹ Література на цю тему подана у двох працях В. Бородіна згаданих у двох наступних примітках.

⁴² Київ, АН УРСР, 1982, стор. 48-88.

⁴³ Київ, АН УРСР, 1980, стор. 444-502. Хоч ця праця хронологічно вийшла першою, однак XXIV наукова шевченківська конференція відбулася 12—14 березня 1979 р. у Вінниці і тому хронологічно вона передує праці *Творчий метод...*

⁴⁴ *Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка* (прим. 43), стор. 447.

згадує три вірші, що постали в стані емоційно-творчого збудження. Вірш «Ликері», коли Н. Забіла не пустила Ликери Полусмаківни з Шевченком у Петербург, присвята до поеми «Тризна» й четверговий журфікс у мистецькій студії білоруського скульптора і графіка М. Микешина.⁴⁵ Перші два належать до сфери особистої лірики, а тому ми візьмемо як паралель вірш «Хоча лежачого й не б'ють...».

Вірш цей коментував Ю. Іванкін.⁴⁶ З його коментарем можна в загальному погодитися, звичайно, крім твердження, що це, мовляв, «сатирично забарвлена, лірична медитація, роздум, викликаний смертю цариці».⁴⁷ Гарна мені «лірична медитація»: «Тебе ж, о Суко! І ми самі, і наші внуки, І миром люди прокленуть!» Ні, цей вірш постав «у стані емоційного збудження», а не як медитація. Крім того, якби Іванкін взяв до уваги міркування П. Зайцева, що Шевченко був і особисто заторкнений цією подією, оскільки це ж за царицю («мов опеньок засушений») Шевченко карався десять років на засланні! Та й напевно не без її впливів, чи принаймні не без огляду на неї, Шевченка не хотіли помилювати так довго. Тут напевно заговорило й особисте обурення Тараса, що так гарно з'ясував Зайцев.⁴⁸

З другого боку можна прийняти вияснення Івакіна, що цей вірш написано на смерть, чи на повідомлення про безнадійний стан здоров'я Олександри Федорівни, вдови по Миколі І, оскільки Шевченко написав вірша того ж самого дня, коли вона померла. Зовсім слухна також увага, що вірш не може торкатися Катерини ІІ, оскільки вона мала лише одного сина Павла І, а тут Шевченко говорить про «оддених щенять» Олександри Федорівни вдови по Миколі І, яка мала семеро дітей! Проте, коли незабаром після того в студії Микешина Шевченко побачив на пам'ятнику тисячоліття Росії царицю Катерину ІІ, то він продеклямував гнівно цього вірша і всі присутні прийняли його як напад на Катерину.⁴⁹

Оскільки такі відрухові реакції поставали відразу, то ми можемо з певністю сказати, що й вірш «Мій Боже милий...» постав «у стані

⁴⁵ Про цей випадок недовго після 20 листопада 1860 р. радянські шевченкознавці стараються не згадувати, а коли згадують його, то так, щоб не стало ясно про що мова. Пор. В. Бородің, цитована стаття в збірнику Творчий метод (прим. 43, стор. 448).

⁴⁶ Ю. Івакін, *Коментар до «Кобзаря» Шевченка*. Київ 1968, стор. 371-374.

⁴⁷ там таки, стор. 373. Зрештою на попередній стор. Івакін пише: «Чим пояснити той гнів і ту ненависть, якими пройняті рядки Шевченкової інвективи (стор. 372).

⁴⁸ Павло Зайцев, *Життя Тараса Шевченка*. Париж—Нью-Йорк—Мюнхен, НТШ 1955, стор. 369-370. Цей випадок зовсім замовчує О. Левенфіш, М. Мікешин і Шевченко. *Збірник праць п'ятої наукової шевченківської конференції*, Київ АН УРСР, 1957, стор. 161-172. З другого боку Левенфіш подає цілий ряд недрукованих листів Мікешина про Шевченка, яких не використано в праці *Шевченко в епістолярій*, оскільки упорядники обмежилися використанням відділу рукописів одної ЦНБ АН УРСР.

⁴⁹ П. Зайцев, праця названа в попередній примітці, стор. 370-371. Ю. Івакін також правильно заперечує пов'язання цього вірша з Катериною ІІ.

емоційного збудження» під свіжим враженням розповіді Якова Лазаревського про катеринославське повстання, хоч саме повстання відбувалося півтора року раніше. Це повстання, на жаль, мало відоме.⁵⁰ Про нього, наприклад нічого не згадує Марахов у праці, де б повинно бути про «похід в Таврію по волю».⁵¹ Але на базі вище сказаного, ми можемо з певністю сказати, що вірш «Мій Боже милий...» написав Шевченко відразу після від'їзду Якова Лазаревського під свіжим враженням почутого, а тому ми можемо прийняти як дату написання вірша 22—23 січня 1858 р., а створив його Шевченко в Нижньому Новгороді, де він тоді жив.

⁵⁰ Пор. прим. 40.

⁵¹ Г. И. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 50—60-е годы XIX века*. Київ 1881.